

## Kolekcje drzew i krzewów w Zarzeczu Magdaleny z Dzieduszyckich Morskiej

Collections of trees and shrubs in Zarzecze,  
the estate of Magdalena, née Dzieduszycka, Morska

JOANNA DUDEK-KLIMIUK<sup>1</sup>, JAKUB DOLATOWSKI<sup>2</sup>

<sup>1</sup>Katedra Architektury Krajobrazu, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie  
Department of Landscape Architecture, Warsaw University of Life Sciences  
ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa, Poland  
e-mail: joanna\_dudek\_klimiuk@sggw.pl

<sup>2</sup>Arboretum i Zakład Fizjografii w Bolestraszcach,  
Arboretum and Department of Physiography in Bolestraszyce  
Bolestraszyce 130, 37-700 Przemyśl, skr. poczt. 471, Poland

Received: 31 July 2013, Accepted: 27 September 2013

**ABSTRACT:** Magdalena, née Dzieduszycka, Countess Morska (1762–1847) established in the 1820's a romantic garden at her estate in Zarzecze, which is well known to garden historians. The park has thus far been the subject of analysis because of the characteristic layout of the palace, designed by P.Ch. Aigner, and also because of the wide range of social changes introduced by Morska around the whole village of Zarzecze. Previous analyses have been concerned with the collection of plants gathered at Zarzecze. These were based on *Countess Morska's 1838 garden notes* which have survived at the Ossolineum collection in Wrocław, and also in the text accompanying the published illustrations in her *Collection of Pictures* from the early 1830's. From these materials one can describe the dendrological collection gathered by Morska. This collection, while similar to the other dendrological collections at Krzemieniec, Łańcut, Medyka, Niedźwiedź and Puławy, whose owners she remained in constant contact, but had a special character. For example it was Poland's first great collection of roses. Morska collected more than 150 roses, of which 140 were cultivars, mainly of French origin. In a large scale sowing program she named the first two well known Polish cultivars of ornamental shrub – *Rosa* 'Józef Dzieduszycki' and *Rosa* 'Laurenti Dzieduszycki'.

**Key words:** clump, dendrology, history of garden art, landscape architecture, landscape park, old roses

### Położenie i rys historii założenia

Zarzecze, wieś nad potokiem Mleczką w powiecie jarosławskim, 11,1 km na południowy - zachód od Jarosławia [...], w XVIII wieku należy do Morskiej z domu Dzieduszyckiej, która tu piękny założyła ogród – takie informacje o położeniu i powstaniu założenia Zarzeckiego podaje Sulimierski i in. (1895). Nieco szerszy opis znaleźć można w Tygodniku Ilustrowanym, gdzie Zarzecze zaliczono do najpiękniejszych miejsc Galicji, tak oddając wyniki prac hrabiny Magdaleny Morskiej, po niespełna półwieczu jego istnienia, a więc w pełni dojrzałości tego założenia:

*W podróży swoich zbierała w tym celu [wykonania projektu i założenia ogrodu] zagranicą wzory*

*i rysunki, wzywając rady i pomocy najbieglejszych budowniczych i ogrodników. Starania jej powiodły się najzupełniej. Jakby różczką [sic!] czarnoksiężnika tknięte, zmieniło się Zarzecze w zachwycający park angielski, obejmujący wieś całą. Ponad jeziorem stanął prześliczny pałacyk wiejski, w smaku angielskim, z okrągłą basztą, frontonem i oranżeryą. Rozrzuczone malowniczo domki i zabudowania folwarczne, w smaku holenderskim z czerwonej cegły, grupy chat wiejskich, przezierające z poza cienistych klombów, tworzą uroczą perspektywę (Zawadzki 1864).*

Obie powyższe noty podają, że ogród ten jest „piękny” – zachwycił ówczesnych gości, obie też przypisują ideę jego powstania samej Magdalenie Morskiej (ryc. 1). Jednak



Ryc. 1. Magdalena z Dzieduszyckich Morska, rytował R. Theer, przed 1836, według rysunku M.-M. Daffingera (Dzieduszycki 2002).

Fig. 1. Magdalena, née Dzieduszycka, Morska, engraved by R. Theer, pre-1836, from a drawing by M.-M. Daffinger (Dzieduszycki 2002).

w świetle najnowszych badań należy informację tę zweryfikować. Przez wiele bowiem lat, opierając się głównie na przekazie Włodzimierza hr. Dzieduszyckiego z 1945 roku (Dzieduszycki 2002), zakładano, że założenie w Zarzeczcu powstało dzięki inicjatywy Magdaleny z Dzieduszyckich Morskiej w latach 1817–1819, to jest wiele lat po jej separacji z mężem, Ignacym Morskim, co miało miejsce w roku 1800. W nieco innym świetle przedstawia tę sprawę Izabela Kopania, która na podstawie dokumentów archiwalnych przechowywanych w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie (rejestr wydatków Ignacego Morskiego) oraz rękopisów zgromadzonych w Bibliotece Naukowej im. W. Stefanyka we Lwowie postawiła tezę, wedle której inicjatorami budowy mieli być oboje małżonkowie, nie zaś tylko Magdalena Morska (Kopania 2008). Pierwsze wydatki, związane z planowaną nową rezydencją, Morski poniósł już w roku 1798, a kolejne w 1802 – oba związane są z planami „domu” zamówionymi u Christiana Piotra Aignera. Do budowy pałacu przystąpiono prawdopodobnie w roku 1807. Takie datowanie zaproponował już dużo wcześniej Tadeusz Jaroszewski, głównie na podstawie odnalezionej w Zarzeczcu, w czasie badań odkrywkowych w 1975 roku, inskrypcji wrytej na kamieniu – „I.M. R: 1807” oraz na podstawie analizy kompozycji architektonicznej pałacu i odnalezionych, a wymienionych wyżej, rysunków, przedstawiających rzuty parteru i pierwszego piętra pałacu i „Planta na kuchnie przy Pałacu w Zarzeczcu na Rok 1810” autorstwa architekta Georga Szustra (Jaroszewski 1982).

Czas trwania budowy pałacu, lata 1807–1812, potwierdzają odnotowane w archiwaliach wydatki Morskiego; są to

wypłaty należności na rzecz Ch. P. Aignera, który doglądał całokształtu prac, oraz dla G. Szustra – za nadzór nad budową. Szuster pracował m.in. w Łańcucie, Krzeszowicach i dobrach grzymałowskich dla Izabelli z Czartoryskich Lubomirskiej, i w tym czasie był jednym z częstszych gości w Zarzeczcu. W roku 1810 pałac musiał być w zasadzie ukończony, od tego bowiem roku rejestry wydatków Morskiego odnotowują już wydatki na prace związane z wystrojem wnętrz. Kolejne siedem lat trwały różne prace wykończeniowe i meblowanie sal pałacowych. Należy więc przyjąć, że wybór miejsca pod nową rezydencję oraz budowa pałacu były przedsięwzięciami wspólnymi Ignacego i Magdaleny Morskich, natomiast zakładanie ogrodu oraz pomysł i realizacja „wioski holenderskiej” – wiąże się, najprawdopodobniej, już tylko z samą Morską, miały bowiem miejsce już po śmierci jej męża w 1819 r., kiedy to Magdalena Morska została jedyną właścicielką Zarzeczca.

Zarzecka rezydencja była po ukończeniu wszystkich prac siedzibą w pełni nowoczesną i romantyczną. W jej skład wchodził bowiem nie tylko pałac i budynki bezpośrednio z nim związane, jak oficyny czy oranżerie, ale również wkomponowana w rezydencję osada – idealna wioska „w typie holenderskim”, z wieloma budynkami użytkowymi i kościołem, z wolnostojącą dzwonnica. Romantyczny charakter podkreślało malownicze ukształtowanie terenu (dwa cypłe wysokiej skarpy i układ wodny, po części naturalny) oraz rozplanowanie wszystkich elementów założenia. Romantyczny w swej stylistyce park wiązały z otaczającym go krajobrazem dalekie otwarcia, widoki niepostrzeżenie rozciągające kompozycję parkową na okalające łąki i pola.

Dominantą kompozycyjną rezydencji jest oczywiście pałac wybudowany na wysokiej, stromej skarpie, powyżej niewielkiej rzeczki i sadzawki. W prostokątnej w swym rzucie bryle pałacu wyróżniającym się elementem jest umieszczona w południowo-zachodnim narożu wysoka, przewyższająca pozostałe zabudowania – rotunda, mieszcząca dwie okrągłe sale. Pałac ma swoje przedłużenie w postaci opartego o tę samą linię parterowego budynku oranżerii oraz oficyny kuchennej, połączonej obecnie z oranżerią drewnianym, secesyjnym gankiem (powstałym dopiero około 1912 roku). Główny budynek rezydencji dzieli tym samym założenie na dwie części – wjazdową, górną, oraz parkowo-krajobrazową – dolną; podział ten był konsekwentnym i świadomym wykorzystaniem naturalnej rzeźby terenu dla malowniczego rozplanowania elementów założenia.

Niestety nie mamy dokładnego planu z czasów M. Morskiej, który przedstawiałby w jednolity sposób całość zarzeckiego założenia. Dysponujemy zaledwie kilkoma rycinami przedstawiającymi sam pałac czy widoki na pałac i park od południa, przez dolinę Mlecзки, oraz planem przedstawiającym „górną” część rezydencji. Większość tych rycin pochodzi ze szczególnego zapisu przemysłań Morskiej związanych z powstawaniem założenia pałacowo-ogrodowego w Zarzeczcu, mianowicie ze *Zbioru rysunków wyobrażających celniejsze budynki. Wsi Zarzeczca w Galicyi w obwodzie Przemyskim leżącej, częścią z natury zdjętych, lub uprojektowanych, z opisem budownictwa wiejskiego w sposobie holenderskim i angielskim i ogólnemi myślami o przyozdobieniu siedlisk wiejskich...* (Morska 1836). Jest to

album, bliski zarówno czasem powstania jak i treścią słynnym *Myślom różnym o sposobie zakładania ogrodów* Izabeli Czartoryskiej.

Autorki obu dzieł znalazły się doskonale i korzystały wzajemnie ze swych przemyśleń oraz doświadczeń. Do Czartoryskiej Morska nawiązuje już we wstępie *Zbioru rysunków*, gdzie podaje dzieła, które były dla niej inspiracją i punktem wyjścia do jej rozważań o ogrodnictwie – *Dellilla Poemat o ogrodach*; J.C. [I. Czartoryska] *Myśli różne o ogrodach* [1805–1808]; *Wodzicki Stanisław o chodowaniu roślin* [1818–1828], *dzieło w sześciu tomach*; X.G. [Franciszek Ksawery Giżycki] *o przyozdobieniu siedliska wiejskiego, w czterech tomach* [1827]; *Jundził [sic!] i Szubert, o roślinach krajowych. Dzieła tak niepospolitej wartości, że śmiało powiedzieć można, że w żadnym obcym języku, lepszych i dokładniejszych o tym przedmiocie nie masz.* Z drugiej strony godny zauważenia jest fakt zamieszczenia przez Czartoryską właśnie w *Myślach różnych...* (1805), obok podobnych rycin „własnych” – ryciny przedstawiającej *Klomb z Kwiatów całe lato Kwitnące ułożony przez Mag.[dalenę] z Dzieduszyckich Morską*, w jego podpisie

znajdziemy nazwy trzech gatunków krzewów i „różę” (źródło to cytujemy dalej jako „Klomb 1805”; ryc. 2).

### Nota biograficzna Magdaleny Morskiej

Magdalena Katarzyna z Dzieduszyckich Morska, córka Tadeusza Dzieduszyckiego, pułkownika wojsk koronnych, podkomorzego halickiego, cześnika wielkiego koronnego, i Salomei Józefy Bibersztejn-Trembińskiej, urodziła się 1 kwietnia 1762 r., a zmarła 11 maja 1847 r. w Zarzeczcu, gdzie została pochowana. Jak pisał Ksawery Prek (1959) *nadzwyczaj kochała kwiaty i ojczyznę*, a w życiu kulturalnym ówczesnej Galicji była postacią ważną (Grochala 1991).

Na dworze ojca otrzymała wszechstronne wykształcenie humanistyczne. Około roku 1780 (różne źródła podają tu różne daty: 1780, 1782, 1789) poślubiła swojego kuzyna, hrabiego Ignacego Morskiego, szambelana dworu austriackiego, właściciela licznych dóbr ziemskich (Jaroszewski 1982, Sołtysówna 2004, Grochala 1991). Małżeństwo nie było szczęśliwe, w roku 1799 urodziło im się z dawną oczekiwane dziecko, niestety martwe – to prawdopodobnie przy-

czyniło się do rozpadu ich związku. Po separacji z mężem, w roku 1800 (rozwód dostali Morscy dopiero w 1817 r.), otrzymała znaczną część majątku wraz z Zarzeczem. W roku 1819, po śmierci Morskiego, niemal wszystkie dobra ziemskie przechodzą w ręce Magdaleny (poza Łąką, którą Morski zapisał ostatniej swojej miłości – Zofii z Potockich Czosnowskiej). Z braku dzieci, Morska zapisała cały majątek bratu Józefowi Kalasantemu, od którego bierze początek linia poturzycko-zarzecka Dzieduszyckich (Jaroszewski 1982). Po śmierci Józefa, a więc w niespełna miesiąc po śmierci Magdaleny, Zarzeczce odziedziczył syn Józefa – Włodzimierz, przyszły założyciel słynnego Muzeum Przyrodniczego we Lwowie.

Morska mieszkała początkowo w Pruchniku, potem w Zarzeczcu. Często wyjeżdżała do Wiednia, Warszawy, Lwowa, Krakowa. Podróżowała wiele, do Francji, Belgii, Holandii, Niemiec, Szwajcarii i Anglii; były to kilkumiesięczne podróże, z których zostawiła



Ryc. 2. Klomb z Kwiatów całe lato Kwitnące ułożony przez Mag. z Dzieduszyckich Morską, opublikowany przez I. Czartoryską (1805). W zbiorach Centralnej Biblioteki Rolniczej, sygn. NZB-DD 3469, między stronami 64 i 65.

Fig. 2. A bed of summer flowering flowers, designed by Magdalena, née Dzieduszycka, Morska, published by I. Czartoryska (1805). From the collection of the Central Agricultural Library, signature NZB-DD 3469, between pages 64 i 65.



zapisy w swoich *Notatkach* (1819–1845). Często odwiedzała Jabłonowo, Poturzyce, Radziszów, Szczyrzyc (u Morskiej – Szczorzyc). Zwiedzała najpiękniejsze założenia parkowe, ogrody botaniczne, zakłady ogrodnicze. Na podstawie własnych peregrynacji, ale może i lektur, Magdalena Morska sporządziła zamieszczony w *Roku 1838 Ogrodowych Notatkach* (1838–1841) wykaz *Piękniejszych ogrodów i Szkółek które się widziało w róż[nych] podróżach tak w Kraju jak i Za granicą*, zamieszczając w nim ponad 120 obiektów; z Warszawy – ogrody Krasińskich i Saski, Ogród Botaniczny, Łazienki, Wilanów i dwie szkółki – Rudolfa Ohma (nie odnotowane przez Dolatowskiego 1999) i „Ulrika”, a szerzej, z Polski, Arkadię, Jabłonowo, Krzeszowice, Łañcut, Medykę i Niedźwiedz. Z pewnością podróże miały wpływ na kształtowanie się gustów ogrodniczych Morskiej; spostrzeżenia czynione w czasie wyjazdów, szkice i notatki z nich, wreszcie książki i czasopisma ogrodnicze z epoki, wszystko to wykorzystwała potem w trakcie projektowania i przyozdabiania zarzeckiego ogrodu, co znalazło odbicie w postaci *Zbioru rysunków* (1836).

Okres do wybuchu powstania listopadowego, to czas świetności Zarzecza. Coniedzielne bale i zabawy ściągaly wielu znakomitych gości. W rezydencji Morskiej bywali między innymi księżna Izabella z Flemingów Czartoryska, książę Henryk Lubomirski, Michał Czacki. Morska często bywała w Sieniawie i Puławach Czartoryskich oraz Łañcucie Lubomirskich (Jaroszewski 1982). To dzięki tym towarzyskim kontaktom pozyskała do urządzania swojego Zarzecza znakomitych artystów – Christiana Piotra Aignera, Fryderyka Baumana, Georga Szustra. Po tragedii roku 1831 Morska zamknęła pałac dla życia towarzyskiego i zajęła się akcją charytatywną na rzecz emigrantów (Olbromska 2002).

## Opis parku zarzeckiego

Poniżej rzut oka na dawny park w Zarzeczu na podstawie rycin zamieszczonych we *Zbiorze rysunków* oraz według mapy katastralnej z roku 1871 (przerys u Pióreckiego 1989).

Struktura roślinności parku w Zarzeczu była charakterystyczna dla naturalistycznej manieri ówczesnej sztuki ogrodowej. Były to więc grupy drzew, kępy krzewów, syngieltony (samotniki) i, szczególnie lubiane przez Morską – klomby oraz, sytuowane na obrzeżach trawników, grupy kwiatowe. Morska (1836) pisała:

*Cała sztuka na tem zależy, aby ozdobić miejsce, używając do tego małych na pozór środków, materiałów które się wszędzie na miejscu znajdują; temi są: drzewa, woda, widoki zewnętrzne, które niejako przywłaszczyc sobie należy, ażeby nadać przedmiotom najpospolitszym powabną postać.*

**Park górny** znajdował się w północnej części rezydencji i pełnił funkcje reprezentacyjne. Tę część przedstawia tablica oznaczona w *Zbiorze rysunków* numerem 40, zatytułowana *Plan sytuacyjny ogólnego zabudowania siedliska wiejskiego z plantacją łączającą* (ryc. 3). Plan ten przedstawia duży, owalny podjazd z rozległą grupą drzew i krzewów przy samym wjeździe, rozplanowaną w taki sposób, by nie odsłaniać z daleka od razu całej już sylwety pałacu,

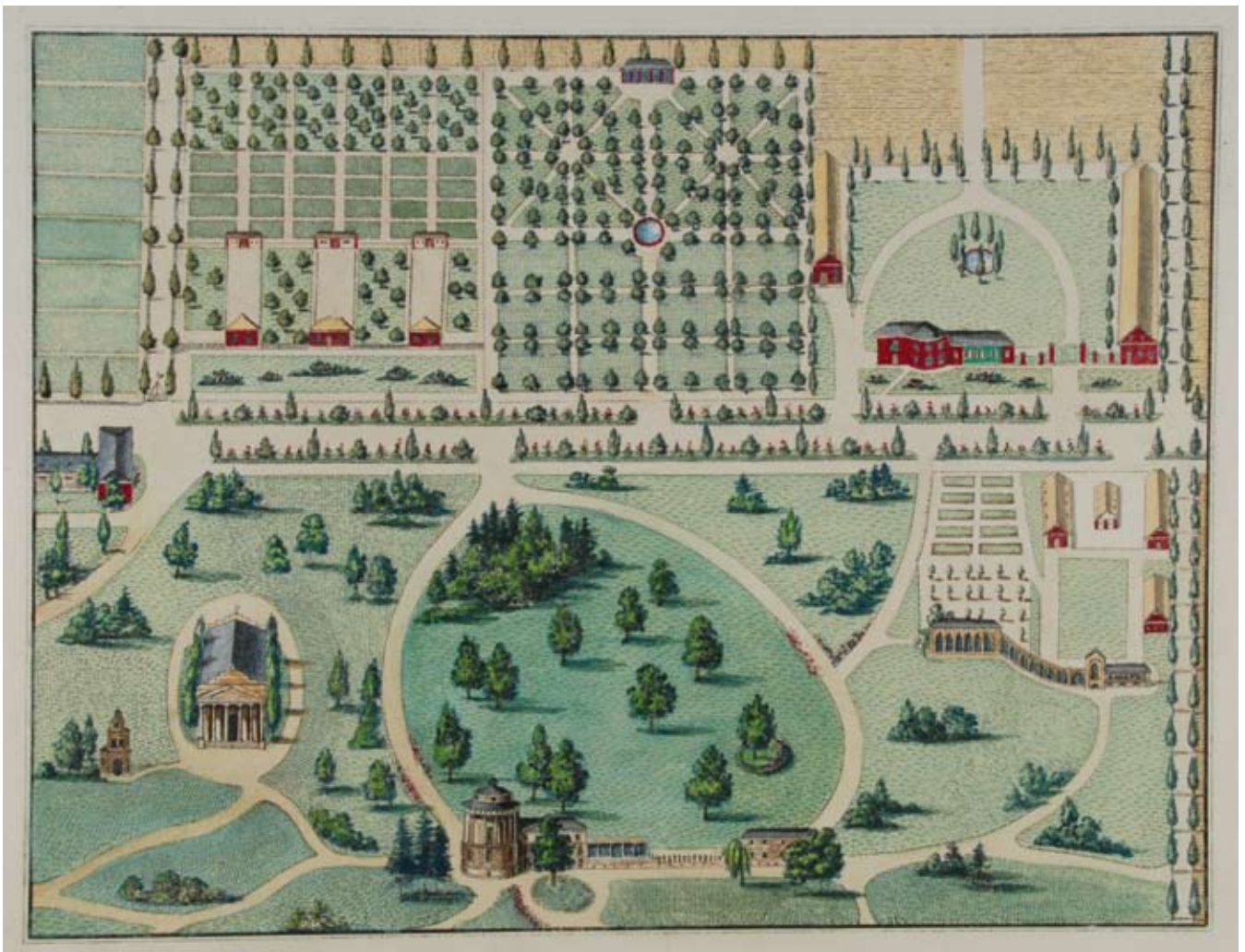
a przeciwnie – by, prowadząc obserwatora łagodnym łukiem drogi dojazdowej, ukazywać jego kolejne perspektywy w różnym kontekście krajobrazowym, w różnym oświetleniu, różnej ekspozycji. W tej części rezydencji ważnymi elementami były stare dęby, pozostałość naturalnej dąbrowy – zarówno osnowa kompozycji górnej części ogrodu jak i tło dla pałacu; *Główną ozdobą plantacji [ogrodu], są dorosłe drzewa. [...] Każde stare drzewo, jest skarbem nieocenionym we względzie upiększenia miejsca. Szczególnie dąb, pierwszy w dostojności między drzewami* (Morska 1836). Elementy roślinne kompozycji, głównie klomby, ale i solitery, były rozmieszczone swobodnie na całym terenie. W pobliżu najważniejszych budowli, czyli pałacu i oranżerii, przeważały kompozycje kwiatowe, natomiast w partiach założenia bardziej odległych – klomby drzewiaste i mieszane, a wszystko to zgodnie z opisaną przez Morską ideą, w której *przy wjeździe do siedliska wiejskiego, porządek i niejaki przyozdobienie są szczególnie potrzebne* (Morska 1836).

Część parku z podjazdem graniczyła od strony zachodniej – z kościołem (jego niezrealizowaną postać przedstawiają, na podstawie projektu P. Ch. Aignera, tablice 12, 13 i 14 ze *Zbioru rysunków*), usytuowanym na sąsiednim wzgórzu. Wschodnią część parku górnego przeznaczono na pomarańczarnię, oficyny oraz budynki gospodarcze. W części północnej tej części założenia, po przeciwnej stronie głównej drogi dojazdowej, znajdowały się ogrody użytkowe, sady i warzywniki, rozplanowane w geometryczne, wygodne kwatery.

**Park dolny** miał charakter spacerowy. Przedstawia go w *Zbiorze rysunków* tablica 35 – *Widok ogólny wsi Zarzecza, od gościńca Pruchnickiego*, ale i obraz Jana Nepomucena Głowackiego *Zarzecze* z roku 1832 (w zbiorach Galerii Obrazów we Lwowie; ryc. 4). Najważniejszym elementem tej części parku i jednocześnie jego dominantą kompozycyjną był staw z wyspą wraz z kopcem widokowym oraz młynem. Młyn mieścił salonik na spotkania towarzyskie i podwieczorki, wybudowany na wzór *Hameau* Marii Antoniny w Wersalu (Sołtysówna 2004). Park dolny stanowił łagodne, harmonijne przejście między parkiem górnym a otaczającym założenie krajobrazem pól i nadrzecznych łąk. Dość stromą skarpe pozostawiono niemal całkowicie „nagą”, bez większych grup drzew i krzewów, tym sposobem bryła pałacu jest bardzo dobrze eksponowana od strony traktu wiodącego z Pruchnika, a nieliczne drzewa stanowią malownicze ramy i tło – tuż obok pałacu widoczna jest bowiem na obu ilustracjach niewielka grupa drzew iglastych oraz pojedyncze drzewa liściaste, a wzdłuż linii brzegowej – pojedyncze kępy niskich krzewów.

## Przegląd archiwaliów

Dysponujemy trzema źródłami archiwalnymi (wszystkie – autorstwa Magdaleny Morskiej), które mogą pomóc w analizie kolekcji drzew i krzewów w Zarzeczu. Są to dwa rękopisy Magdaleny Morskiej (*Notatki* i *Roku 1838 Ogrodowe Notatki*) oraz przygotowany przez nią do druku i wydany w Wiedniu album – *Zbiór rysunków. Notatki* należy traktować jako źródło uzupełniające, nie zawierają bowiem niczego, co wprost dotyczyłoby parku czy spisu roślin, a jedynie informacje pośrednio związane z rozważanym tematem, dotyczące majątku i hrabiny Morskiej.



Ryc. 3. Plan sytuacyjny ogólnego zabudowania siedliska wiejskiego z plantacją łączącą, rycina 40 w *Zbiorze rysunków...* M. Morskiej (1836). W zbiorach Muzeum w Jarosławiu – Kamienica Orsettich.

Fig. 3. Plan of the village buildings, with the surrounding planting, print in *Collection of Pictures...* M. Morska (1836). From the collection of the Museum in Jarosław, The Orsetti's House.

### Zbiór rysunków

*Zbiór rysunków* (Morska 1836) składa się z trzech zasadniczych części. Pierwsza z nich, opisowa, to krótki wstęp, w którym autorka przedstawia między innymi główne przyczyny powstania *Zbioru*, wymienia artystów (Józef Tabaczyński, Franciszek Blascheck i Antoni Toepplar), dzięki którym jej wcześniejsze, szkicowe rysunki przyjęły ostateczny, znany nam wygląd, oraz dzieła, które były dla niej inspiracją do podjęcia prac nad albumem.

Do części opisowej należy poza wstępem – sześć rozdziałów, o charakterze ogólnych uwag i zasad projektowania budynków rezydencji wiejskiej oraz „plantacji” czyli parków, a mianowicie: *Uwagi ogólne nad przyozdobieniem siedliska wiejskiego* (Rozdział I), *O Budynkach wiejskich i ich kształcie* (Rozdział II), *Przepisy służące do Budownictwa wiejskiego, zwłaszcza na sposób Holenderski, bez tynku* (Rozdział III), *O plantacjach uważanych jako środka łączącym wszystkie zabudowania wiejskie w jeden ogół* (Rozdział IV), *O żywopłotach i różnych ogrodzeniach* (Rozdział V) oraz *O Kwiatkach w ogólności* (Rozdział VI). Ta część powstała w oparciu o własne doświadczenia, obser-

wacje, ale również na podstawie wymienionych we wstępie do *Zbioru* prac innych autorów (Czartoryska, Delille itd.). Szczególnie ciekawe są dla nas rozdziały I i IV. W pierwszym rozdziale, Morska wymienia między innymi, podstawowe części siedziby wiejskiej, zaliczając do nich zabudowania, trawniki, wody oraz drzewa, klomby, sady, szkółki roślin, ogrody warzywne, żywopłoty, ścieżki, natomiast w rozdziale IV, opisuje różne drzewa, krzewy, kwiaty, sady i warzywniki oraz ich zalety. Wyróżnia tam trzy sposoby „skupiania” drzew i krzewów: mieszanie ich według kolorów, wzrostu i formy liści; łączenie celniejszych i wyborniejszych drzew i kwiatów oraz – dobieranie roślin według koloru kwiatów i czasu kwitnienia. Morska przedstawia podstawowe zasady projektowania ogrodów, wymienia również najpiękniejsze w jej opinii ogrody, które mogły służyć jako wzór dla zakładających własne rezydencje:

*Niezbywa w naszym kraju na wzorach do naśladowania. Stanisław Hr. Wodzicki [...] wylicza w szóstym tomie przeszło pięćset ogrodów angielskich mniejszych i większych znajdujących się w kraju naszym.*





Ryc. 4. *Zarzecze*, obraz olejny Jana N. Głowackiego (1830), Lwowska Galeria Obrazów, za Sołtysówną (2004).

Fig. 4. *Zarzecze*, oil painting by Jan N. Głowacki (1830), The Lwów Picture Gallery, after Sołtysówna (2004).

[...] Większa część tych ogrodów, jest znacznym zbiorem zagranicznych i najrzadszych roślin ubogacóna. Do najcenniejszych między niemi należą: Ogród w Niedźwiedziu niedaleko Krakowa, dziedzictwie Stanisława Hr. Wodzickiego. Ogród w Jabłonowie, cyrkule Czortkowskim, Wawrzeńca Hr. Dzieduszyckiego. Ogród Gwalberta Pawlikowskiego, w Medyce, cyrkule Przemyskim. We wszystkich tych ogrodach, można za mierną cenę, rozmaitych drzew, krzewów i roślin dostać”.

Druga część Zbioru rysunków to *Spis najpiękniejszych drzew, krzewów i kwiatów zimotrwałych i dwuletnich, podług ich koloru, wzrostu i miesiąca w którym kwitną, od początku Maja do końca Października* [cytowany dalej jako „Spis 1836”]; Morska uporządkowała w nim rośliny według wskazanych w tytule cech, a spis zakończyła dodatkowymi trzema wykazami roślin. Te dodatkowe wykazy najwyraźniej nie mieściły się w konwencji głównego Spisu – rośliny nie są tu opatrzone żadnym komentarzem, dodatkiem w postaci ich cech itp; są to: *Mały zbiór najpiękniejszych gatunków róż pełnych* [cytowany przez nas dalej jako „Mały zbiór 1836”], *Spis najpiękniejszych kwiatów rocznych oraz Wybór roślin najpiękniejszych, łatwiejszych do utrzymania i rozmnożenia, które w lecie pod gołym niebem, a w zimie w pomarańczarni trzymać można*.

Trzecia część Zbioru rysunków to *Tablice z rysunkami i planami [Zarzecza]*, w tym kolorowane (nie we wszystkich jednak egzemplarzach) ryciny przedstawiające *Dziesięć Bukietów*, oznaczonych numerami od I do X, które przytaczamy dalej jako „Bukiety 1833” (ryc. 6). Rośliny, które składają się na bukiety, Morska wymieniała w *Spisie*, zaznaczając je w jego treści nawiasami przy odpowiednich roślinach. Przyjęty przez nas jako czas powstania Bukietów rok 1833 nie wynika „wprost” z żadnego ze znanych nam źródeł. Data 1833 widnieje jako element sygnatury IX bukietu – *Franc. Blascheck lith. Viena 1833*. Wyjściowe rysunki bukietów

musiały zatem być gotowe wcześniej. Antoni Toepllar, który przebywał w Zarzeczu od grudnia 1831 do wiosny roku 1833, został zatrudniony przez Morską do rytowania tego, co przygotowywał mu wcześniej – Tabaczyński. Po opuszczeniu Zarzecza Toepllar udał się do Wiednia, gdzie między innymi nadzorował, na polecenie Morskiej, kolorowanie *Bukietów* (Gębarowicz 1928). Przedstawienia bukietów powstały więc najprawdopodobniej w roku 1832, i nie później niż w roku 1833, są to bowiem kompozycje z żywych kwiatów, ścinanych od początku maja do końca października; w datowaniu przyjęliśmy zatem ostrożnie – rok 1833, jako pośrednio potwierdzony przez materiał archiwalny czas powstania *Bukietów*. To samo można wnioskować na podstawie zachowanej i przechowywanej w zbiorach Biblioteki Naukowej we Lwowie korespondencji, jaką prowadzili M. Morska i F. Blascheck w latach 1831–1834 (Dzioba 2006), oraz na podstawie zapisu w *Notatkach* (Morska 1819–1845), potwierdzającego datę 1830 jako czasu przyjęcia przez Blaschcka zamówienia na wykonanie *10 klombów*, jak również na podstawie informacji o tym, kiedy Toepllar przebywał w Zarzeczu.

Część graficzna, poza wyżej wymienionymi *Bukietami*, zawiera 40 grawiur, które przedstawiają: pałac (tablice 1–11), w tym siedem przybliży wygląd jego wnętrza (tablice 5–11), dwadzieścia trzy ryciny ukazują różne budynki, związane z Zarzeczem; są to projekty architektoniczne kościoła, dzwonnicy, budynków ekonomicznych, pomarańczarni z oficyną i domów mieszkalnych, w tym również domów chłopskich (tablice 12–34), cztery to rysunki detali – rozwiązań technicznych (tablice 36–39), tablica 35 to widok pałacu i części górnej ogrodu; mamy tu także plan północnej, wjazdowej części parku wraz z pałacem (tablica 40). Wszystkie budynki na rycinach przedstawiono na tle roślin i krajobrazu.

Przez wiele lat materiały ikonograficzne *Zbioru rysunków* były jedynymi przedstawieniami zarzeckiej posiadłości, jakie znano. Od niedawna wiadomo, że we

Lwowskiej Galerii Sztuki (oddział w Olesku), przechowywanych jest dwadzieścia sześć akwarel i cztery grafiki przedstawiające szkicowe projekty architektoniczne, autorstwa Magdaleny Morskiej (Dzioba 2006). Ryciny te można zapewne uważać za pierwsze szkice, wykonane dla siebie, dla własnej przyjemności – Morska pisze o nich we wstępie do *Zbioru rysunków: Zbiór tych rysunków, początkowo przezemnie dla własnego użytku i zabawy zrobiony*. Prawdopodobnie myśl, by wydać je w znanej nam postaci, nie pojawiła się na początku prac nad przyozdabianiem Zarzeczca. Początkowo miał to być tylko zbiór rysunków wykonanych na podstawie szkiców Morskiej, a część opisowa powstała zapewne później, być może dopiero w trakcie prac nad albumem.

Wymienieni przez Morską we wstępie malarze i rytownicy, wykonali finalną wersję rycin na podstawie rysunkowych szkiców Morskiej – ...*zbiór tych rysunków [...]* później wydoskonalony przez znakomite talenta w rysunku Pana Józefa Tabaczyńskiego, Franciszka Blascheck i Antoniego Toepplara (Morska 1836) Jak pisaliśmy, trudno jest dzisiaj odtworzyć sam proces powstawania tych prac, nie jest też jasne, czy rysunki powstawały „z natury” czy też nie. Ich autorstwo nie budzi jednak wątpliwości, świadczy o tym zachowana korespondencja Magdaleny Morskiej oraz liczne jej zapiski w *Notatkach* (1819–1845), dotyczące między innymi wynagrodzenia za wykonane prace. Zawarte w albumie grawiury, ukazujące pałac, jego wnętrza, park oraz pozostałe zabudowania, wykonał Antoni Toepplar według akwarel Józefa Tabaczyńskiego. Frontispis i opis rysunków przygotował i litografował w Jarosławiu Alojzy Röhl, a litografię z portretem Morskiej – Robert Theer na podstawie miniatury Moritza-Michaela Daffingera (Zarzycka 1998).

Kilka słów o grafikach, których zatrudniała Morska. Józef Ferdynand Tabaczyński (ur. 1803) był przede wszystkim pejzażystą i portrecistą, ale również litografem, w Zarzeczcu przebywał w latach 1831–1834 (Grochala 1991).

Antoni Toepplar (ur. 1804 r. w Wiedniu) przybył do Polski, aby rytować *Wizerunki znakomych ludzi w Polsce* wydane staraniem Xawerego Preka. Mieszkał u Preka w Nozdrzcu od września 1828 roku, od połowy grudnia 1831, do wiosny 1833 roku pracował dla Morskiej w Zarzeczcu, przenosząc akwarelowe widoki na płytę miedziorytniczą. Później przeniósł się do Wiednia, gdzie między innymi doglądał kolorowania widoków Zarzeczca. W roku 1839 na kilka miesięcy zawitał do Medyki Pawlikowskiego (Gębarowicz 1928).

Franciszek Blascheck pracował w latach 1819–1827 jako malarz nadworny. Specjalizował się w malowaniu kwiatów, to on litografował *Dziesięć bukietów*, wykonanych na podstawie miedziorytów Toepplara, część z nich sygnował. Poszczególne, pochodzące z różnych bibliotek i archiwów, egzemplarze *Zbioru rysunków*, zawierają odbitki *Bukietów* kolorowane na wyraźnie różnym poziomie artystycznym, co wskazuje na to, że kolory kładło kilka osób (zachowały się i egzemplarze *Zbioru rysunków* z niekolorowanymi rycinami!). Iluminowaniem sztychów zajmowali się Toepplar, Blascheck, Majeranowski, Perlasko, Schittawanz i, być może, sama Morska (Dzioba 2006).

## Notatki Magdaleny z Dzieduszyckich hr. Morskiej

*Notatki Magdaleny z Dzieduszyckich hr. Morskiej* (Morska 1819–1845) to wielotematyczny zbiór notatek, przechowywany obecnie w zbiorach Biblioteki Ossolineum, w zespole Biblioteki Poturzyckiej. Znaczącą ich częścią są zapiski finansowe związane z prowadzeniem zarzeckiego majątku. Znajdziemy tu między innymi rachunki wystawiane malarzom i rytownikom, ze szczegółowymi informacjami dotyczącymi liczby zamawianych rycin oraz przeznaczonych na ich wykonanie kwotami. W kilku miejscach *Notatek* Morska opisała wydatki związane z jej licznymi podróżami, zestawienia te zawierają informacje o czasie, kosztach i przebytej trasie. Znajdziemy tu również zapisy o *Ekspansach rocznych gruntowych w Dobrach Zarzeczce* oraz o *Ekspansach na Budynki w Zarzeczcu od Roku 1821* [do 1844].

W tych samych *Notatkach* Morska sporządziła krótkie wyciągi z artykułów zamieszczonych w prasie krajowej i zagranicznej, wypisy z różnych książek (na przykład z Ignacego Krasickiego czy Franciszka Karpińskiego, czy też *O uprawie jedwabiu i hodowaniu drzewa morwowego w Warszawie 1836 w trzech częściach przez Jana Nepomucena Kurowskiego*), ale również przepisy kulinarne oraz sposoby na leczenie wścieklizny.

### Roku 1838 Ogrodowe Notatki Hr. Magdaleny z Dzieduszyckich Morskiej

*Roku 1838 Ogrodowe Notatki Hr. Magdaleny z Dzieduszyckich Morskiej* (Morska 1838–1841; ich poszczególne części cytujemy dalej z odpowiednią datą), w katalogu Ossolineum opisane są jako *Spis roślin i notatki dotyczące ogrodu w Zarzeczcu z 1839 r.* Jest to nigdy dotąd niepublikowane źródło, w którym znajdują się niezwykle interesujące wykazy roślin rosnących w ogrodzie w Zarzeczcu w latach 30 i 40-tych XIX wieku. Notatki w pewnych fragmentach działają niejako „wstecz”, porządkując z retrospektywy wcześniejsze zapisy i wykazy. O tym, że część informacji jest spisem wykonanym na podstawie być może innych, nieznanym nam bieżących notatek, może świadczyć zamieszczenie w nich spisu róż sianych już od roku 1824, przy jednoczesnym podaniu daty „1838” na stronie tytułowej. Istotny jest również sam sposób prowadzenia przez Morską notatek – w wielu miejscach, pozostawiała po kilka lub nawet więcej, wolnych stron pomiędzy poszczególnymi zespołami spisów i notatek, co pozwalało jej potem na uzupełnianie, dopisywanie kolejnych roślin, uwag, notatek w kolejnych latach. W ten sposób Morska prowadziła oba swoje notatniki.

Zawarte w *Notatkach ogrodowych* wykazy roślin to kolejno: *Spis roślin w pomarańczarni w Zarzeczcu R. 1838* (518 pozycji, cytowany przez nas dalej jako „Pom. 1838”), *Dalie czyli Georginie najpiękniejsze pełne* (149 pozycji), *Roku 1841 Camellie w Zarzeczcu* (29 pozycji), *Azalie R. [1]841 w Zarzeczcu* (pozycji 14, cytowane jako „Azalie 1841”), *Rhododendrum R. [1]841 w Zarzeczcu* (8 pozycji, jako „Rhod. 1841”), *Verbena R.[1]841 w Zarzeczcu* (13 pozycji), *Drzewa i krzewy co w gruncie zimują* (238 pozycji, cytowane dalej jako „Drzewa 1841”; ryc. 5), *Kwiaty w korzeniu trwałe* (294 pozycji), *Kwiaty piękniejsze dwuletnie które się co Roku na*

wiosną siecią (38 pozycji), *Kwiaty roczne piękniejsze* (poz. 92). Morska zamieściła również niezwykle bogaty spis *Róż Sianych w Zarzeczcu od Roku 1824 do [1]838*, który liczy 110 pozycji, oraz analogiczny dla *Georginii Sianych w Zarzeczcu od Roku 1835*, zawierający aż 148 pozycji.

W osobnej części *Notatek ogrodowych* znajdują się wykazy drzew owocowych, jabłoni, brzoskwiń, moreli, winogron i innych, sprowadzonych ze szkółek w Medyce (44 pozycje, w latach 1840–1841), z Jabłonowa w roku 1834 – 100 sztuk drzew owocowych, i z Przeworska 162 morwy.

Poza spisami roślin notatki ogrodowe zawierają inne uwagi i „przepisy” na przykład *Różne sposoby na przeistaczanie Hortensji na niebieską*, *Przepisy na przesadzanie przez całe lato Drzew i Krzewów z liśćmi i kwiatami* i inne notatki „okołogrodnicze”. Morska zamieściła tu również spis oglądanych w czasie podróży ogrodów i szkółek roślin, zarówno krajowych jak i zagranicznych, wymieniając ponad 120 obiektów.

## Zestawienie drzew i krzewów

Kolekcja drzew i krzewów, zgromadzona w Zarzeczcu przez Morską jawi się, gdy przyjrzeć się dokładniej wymienionym wyżej źródłom – do tej pory jakby pomijanym, choć od dawna przecież rozpoznany i cytowany (tylko w przypadku *Roku 1838 Ogrodowych* – zupełnie nieznanym i pierwszy raz opracowywanym), zbiorem znaczącym, jedną z kilku zaledwie dużych kolekcji tej epoki. Jej zawartość jest jednak, pod względem obecności potencjalnych przedstawicieli szerokiego spektrum rodzajów i gatunków – wybitnie „nierówna”, można rzec – niezbilansowana. W doborze roślin czuje się tu wyraźnie „kobiecą rękę”, Morska, miłośniczka i znawczyni bukietów, kwitnących krzewów i klombów, szczególnie upodobała sobie bowiem po prostu – piękne kwiaty, stąd takie bogactwo azalii i róż.

Szczególne miejsce zajmowały wśród krzewów właśnie róże, Morska zgromadziła ich około 150 gatunków i kultywarów. Była to najprawdopodobniej pierwsza tak szeroka kolekcja odmian ogrodowych róż na ziemiach polskich (obszerne kolekcje róż, ale inne, zdecydowanie botaniczne w swym charakterze, mieliśmy w Krzemieńcu, Niedźwiedziu i warszawskim ogrodzie botanicznym; Dolatowski 1992). Wśród kultywarów przeważają wyraźnie odmiany pochodzenia francuskiego. Morska wyhodowała, zapewne wyluskując te nowe formy spośród niezliczonych siewek, bo siała róże w *Zarzeczcu od Roku 1824 do [1]838* setkami, pierwsze polskie odmiany, poświęcając je dwóm ze swych braci, Józefowi Kalasantemu i Wawrzyńcowi – to ‘Józef Dzieduszycki’ i ‘Laurenti Dzieduszycki’. Formy te są pierwszymi znanymi odmianami ogrodowymi drzew i krzewów polskiej hodowli w ogóle, jak można sądzić z dotychczasowych zestawień (Dolatowski 1999). Sama Morska podkreślała zasoby zbioru róż, pisząc w *Roku 1838 Ogrodowych* – *Tu wymienionych 162 gat. Rosa Indyka [sic!], Thea, noisettiana oranż. 32 gat. uczyni ogółem 194 gat. Róż!*

Zestaw roślin, jakie Morska wymienia w *Roku 1838 Ogrodowych*, pokrywa się z tym, co proponuje w *Zbiorze rysunków*, co wskazuje wyraźnie na to, że jej propozycje ogrodnicze miały realne oparcie w obserwacji roślin rosną-

cych w Zarzeczcu. Warto zauważyć, że zgromadzona przez Morską kolekcja to jedna z ostatnich w historii naszych zbiorów dendrologicznych, czy szerzej – botanicznych, kolekcja „linneuszowska”, zbiór, którego lwia część, to rośliny sprzed ogrodniczego, handlowego, komercyjnego *boomu*, tuż-tuż sprzed epoki zaślepionego pasją hodowlaną i kolekcjonerską gromadzenia w ogrodach coraz to nowych form, nazw, etykiet. Oczywiście, epitet „linneuszowska” jest tylko epistemologicznym skrótym, symbolem, mającym jednak wyraźnie odniesienie do rzeczywistości botanicznej i ogrodniczej – zdecydowana większość drzew i krzewów z Zarzeczca, to rośliny, w których naukowych określeniach nazwisko Linneusza oznacza bądź wprost autora nazwy, bądź, przynajmniej, zapisane jest w nawiasie kombinacji nomenklatorycznej. Jest to więc kolekcja w swym duchu – jeszcze klasyczna. Jedną z cech, która na ową klasyczność dobitnie wskazuje, jest niezachwiany jeszcze, przyrodzony stosunek ilościowy roślin nago- i okrytozalążkowych.

Zestawienia dokonaliśmy, kompilując dane z trzech wymienionych wyżej źródeł, oznaczając je datowanymi skrótami:

1. **Klomb 1805**;
2. **Bukiety 1833** (źródło to pozwala czasem na analizę tożsamości przedstawianych roślin),  
**Spis 1836** (i to źródło pozwala w niektórych przypadkach na głębszą analizę tożsamości roślin, znajdujemy tu bowiem uwagi o wysokości roślin, porze kwitnienia, kolorze kwiatów, osłanianiu roślin na zimę),  
**Mały zbiór 1836**;
3. **Pom. 1838(–1841)**,  
**Drzewa 1841**,  
**Azalie 1841**,  
**Rhod. 1841**.

Tożsamość i nazwy roślin ustalaliśmy przede wszystkim w oparciu o prace Rehdera (1949), Dickersona (1999), Stork (2002) i Hoffmana (2005). W każdym przypadku wątpliwym czy z jakichś względów szczególnym – dajemy w cudzysłowie nazwę oryginalną (w szczególności zawsze wówczas, gdy nazwa właściwa jest inna od podanej przez Morską) i/lub bliższe omówienie.

Bliższe informacje, porównania z innymi kolekcjami (za Dolatowskim 1992) i próby omówienia dajemy tylko w przypadku roślin rzadkich i za czasów Morskiej dopiero co wprowadzonych do upraw, a także odmian polskiej hodowli. W wykazie uwzględniamy, w przypadku kilku wybranych rodzajów, gatunki, których w Polsce nie sadi się pod gołym niebem; kierowaliśmy się w tym przypadku wagą danej rośliny w historii ogrodnictwa (*Cupressus sempervirens*, *Yucca gloriosa*) czy chęcią zobrazowania całości rodzaju w zarzeczkańskiej kolekcji (*Jasminum sambac*, *Magnolia grandiflora*, *Viburnum tinus* itp). Uwzględniamy też, dla dokumentacji historycznej, niektóre taksony niższe od gatunku, których współcześnie już się nie wyróżnia.



**Nagozależkowe**

*Cunninghamia lanceolata* (Lamb.) Hook. (Pom. 1838; podówczas jeszcze tylko w Niedźwiedziu i Warszawie)

*Cupressus sempervirens* L. 'Horizontalis' (Pom. 1838; oraz w tym samym miejscu: „cupressus pendula 3”, to jednak, być może, forma *Platycladus orientalis* (L.) Franco 'Flagelliformis'?)

*Juniperus communis* L. (Spis 1836; Drzewa 1841)

*sabina* L. (Klomb 1805; Spis 1836; Drzewa 1841)

*Larix decidua* Mill. (Spis 1836; Drzewa 1841)

*Pinus strobus* L. (Spis 1836; Drzewa 1841; wówczas już w większości polskich kolekcji botanicznych)

*Taxus baccata* L. (Spis 1836; Drzewa 1841)

**Okrytozależkowe**

*Acer oblongum* Wall. ex DC. (Pom. 1838)

*pensylvanicum* L. (Drzewa 1841)

*pseudoplatanus* L. (Drzewa 1841)

*rubrum* L. (Drzewa 1841)

*Aesculus flava* Sol. (Spis 1836 i Drzewa 1841)

*hippocastanum* L. (Spis 1836 – „z różowym i czerwonym kwiatem [...] kasztan pospolity?; i Drzewa 1841)

*pavia* L. (Spis 1836 i Drzewa 1841)

*Aristolochia macrophylla* Lam. (Spis 1836 oraz Drzewa 1841, „nakryć na zimę”)

*Aucuba japonica* Thunb. (Pom. 1838, 2×, za drugim razem – „z Medyki”)

*Berberis vulgaris* L. (Bukiety 1833, Spis 1836 oraz Drzewa 1841)

*Betula pendula* Roth (Spis 1836 oraz Drzewa 1841)

*Buxus sempervirens* L. (Pom. 1838)

*Calycanthus floridus* L. (Pom. 1838; dość już wtedy częsty w naszych kolekcjach)

*Campsis radicans* (L.) Seem (Pom. 1838)

*Caragana arborescens* Lam. (Spis 1836 oraz Drzewa 1841)

*Chaenomeles japonica* (Thunb.) Lindl. ex Spach (Pom. 1838; nie jest jasne, czy jednak nie chodzi o *Ch. speciosa* (Sweet) Nakai?)

*Chamaecytisus austriacus* (L.) Link (Spis 1836 oraz Drzewa 1841, „nakryć na zimę”)

*purpureus* (Scop.) Link (Bukiety 1833, Pom. 1838; 1836)

*supinus* (L.) Link (Bukiety 1833, Spis 1836 oraz Drzewa 1841, „nakryć na zimę”)

*Clematis florida* Thunb. 'Plena' (Pom. – 1838) [były tu i bylinowe, *C. recta* L. (1836) i *C. integrifolia* L. (Drzewa 1841)

*patens* C.Morren et Decne. (Pom. – 1840?, określenie niepewne, jako „Clematis azurea 2 szt”)

*viticella* L. (Spis 1836)

'Cerulea' (Drzewa 1841)

'Plena' (Spis 1836)

'Purpurea' (Spis 1836)

*Clethra arborea* Aiton (Pom. 1838)

'Variegata' (Pom. 1838, identyczna odmiana u Wodzickiego!)

*Colutea arborescens* L. (Spis 1836)

*Cornus mas* L. (Spis 1836 oraz Drzewa 1841)

*Cotinus coggygria* Scop. (Spis 1836 oraz Drzewa 1841, „nakryć na zimę”)

'Purpureus' (Spis 1836)

*Cotoneaster integerrimus* Medik. (Bukiety 1833, Spis 1836 oraz Drzewa 1841; jako „Mespilus cotoneaster”?)

*Crataegus calpodendron* (Ehrh.) Medik. (Spis 1836 oraz Drzewa 1841; nazwa niejednoznaczna, oznaczenie zatem mocno niepewne! – „Mespilus pyrifolia” może oznaczać również – *Photinia pyrifolia* (Lam.) K.R.Robertson et J.B.Phipps lub *×Crataemespilus grandiflora* (Sm.) E.G.Camus?).

*laevigata* (Poir.) DC. (Spis 1836)

'Rosea' (Spis 1836; jedyna podówczas znana forma „z różowym kwiatem”?)

*Cytisophyllum sessilifolium* (L.) O.Lang (Spis 1836 oraz Drzewa 1841, „nakryć na zimę”)

*Daboecia cantabrica* (Huds.) K.Koch 'Nana' (Pom. 1838 i 1841; w ówczesnych polskich kolekcjach od 1840 r, a więc – równocześnie, jedynie w Niedźwiedziu)

*Daphne cneorum* L. (Pom. 1838)

*×hybrida* Colville ex Sweet (Pom. 1838)

*odora* Thunb. ex Murray (Pom. 1838)

*sericea* Vahl (Pom. 1838)

*Erica ciliaris* L. (Pom. 1838 i 1841; 16–17 różnych nazw, w większości wrzosew typowo szklarniowych,

jak *E. gracilis* J.C.Wendl., *E. hirtiflora* Curtis, *E. mammosa* L., *E. mediterranea* L. itp.)

*multiflora* L. (Pom. 1838)

*Euonymus europæus* L. (Spis 1836; „czerw. szypuł.”?)

*Fagus sylvatica* L. ‘Atropunicea’ (Spis 1836 oraz Drzewa 1841, „nakryć na zimę” [sic!])

*Fraxinus excelsior* L. (Spis 1836 oraz Drzewa 1841)

‘Pendula’ (Spis 1836 oraz Drzewa 1841, „nakryć na zimę” [sic!])

‘Crispa’ (Spis 1836 oraz Drzewa 1841, „nakryć na zimę” [sic!])

*Genista tinctoria* L. (Spis 1836)

*Gleditsia triacanthos* L. (Spis 1836 oraz Drzewa 1841)

*Hedera helix* L. (Pom. [sic!] 1838)

‘Aureovariegata’ („fol. var.”; Pom. 1838)

*Hippophaë rhamnoides* L. (Spis 1836 oraz Drzewa 1841)

*Hydrangea macrophylla* (Thunb. ex Murray) Ser. (Pom. 1838)

*quercifolia* W.Bartram (Pom. 1838; podówczas tylko w Niedźwiedziu, Krzemieńcu i Warszawie)

*Hypericum calycinum* L. (Spis 1836 oraz Drzewa 1841, „nakryć na zimę”)

*Ilex aquifolium* L. (Pom. 1838)

‘Aureomarginata’ (Pom. 1838; podówczas tylko w Niedźwiedziu i Krzemieńcu)

*Jasminum humile* L. ‘Revolutum’ (Pom. 1838; także w Niedźwiedziu i Warszawie)

*officinale* L. (Pom. 1838)

f. *grandiflorum* L.) Kobuski (Pom. 1838)

*sambac* (L.) Aiton „fl. pleno” (Pom. 1838; poza Zarzeczem tylko w Krzemieńcu, Niedźwiedziu i Warszawie)

*Kalmia angustifolia* L. (Pom. 1838)

‘Rubra’ (Notatki, Pom. – 1840?)

*polifolia* Wangelh. (Pom. 1838)

*Kerria japonica* (L.) DC. ‘Pleniflora’ (Bukiety 1833, Spis 1836 oraz Drzewa 1841)

*Laburnum anagyroides* Medik. (Bukiety 1833, Spis 1836 oraz Drzewa 1841, „nakryć na zimę”)

*Lembotropis nigricans* (L.) Griseb. (Spis 1836 oraz Drzewa 1841, „nakryć na zimę”)

*Lonicera caprifolium* L. (Spis 1836 oraz Drzewa 1841)

*periclymenum* L. (Spis 1836 oraz Drzewa 1841)

*sempervirens* L. (Bukiety 1833, Spis 1836 oraz Drzewa 1841, „nakryć na zimę”)

*tatarica* L. (Spis 1836 oraz Drzewa 1841)

‘Sibirica’ (Spis 1836 oraz Drzewa 1841)

*Lycium barbarum* L. (Spis 1836 oraz Drzewa 1841)

*Magnolia acuminata* (L.) L. (Pom. 1840?; tu także homonimowej nazwy magnolia („glauca”), zatem albo *M. obovata* Thunb., albo *M. virginiana* L.)

*grandiflora* L. (Pom. 1838)

*tripetala* (L.) L. (Notatki, Pom. 1840?)

*Malus baccata* (L.) Borkh. (Spis 1836 oraz Drzewa 1841; w 1836 r. także „jabłonie z pełnym kwiatem” (Bukiety 1833), ale kwiaty te miałyby być – różowe lub czerwone, a takich w I poł. XIX w. nie było?)

*Morus alba* L. (Spis 1836 oraz Drzewa 1841; morwie poświęciła w notatkach sporo miejsca, to drzewo mocno ją zajmowało, robiła sobie o nim wyciągi z lektur itp.; zanotowała „10 sztuk na folwarku w Rozw[adowie]”, odnotowała też sprowadzenie z Przeworska, lokalnego centrum uprawy morw na potrzeby manufaktury tkackiej, stworzonego przez Franciszka Ksawerego Kuhna, stu kilkudziesięciu sztuk drzew morwowych trzech odmian, propagowanych przez Kuhna – patrz niżej; Motyka 2009)

‘Macrophylla’ (Drzewa 1841, jako „morettiana”; tej odmiany Morska sprowadziła najwięcej, bo aż 100 sztuk; poza tym formy „elata” i „Philipini”)

*Nandina domestica* Thunb. ex Murray (Pom. 1838; poza Zarzeczem w Niedźwiedziu i Warszawie)

*Paeonia ×suffruticosa* Andrews (Pom. 1838; wówczas i w Krzemieńcu, Niedźwiedziu i Warszawie)

*Parthenocissus quinquefolia* (L.) Planch. (Spis 1836 oraz Drzewa 1841)

*Philadelphus coronarius* L. (Bukiety 1833, Spis 1836 oraz Drzewa 1841)

‘Duplex’ (Drzewa 1841)

*inodorus* L. (Spis 1836 oraz Drzewa 1841; przykład gatunku podówczas częstego w kolekcjach, który potem „rozmył się” w ogrodniczej świadomości i zanikł w uprawie)

*Photinia serratifolia* (Desf.) Kalkman (Notaty, Pom. – 1838; przykład rośliny, która potem wypadła z upraw, zainteresowania, mody?; poza Zarzeczem w Niedźwiedziu i Warszawie)

- Physocarpus opulifolius* (L.) Maxim. (Spis 1836 oraz Drzewa 1841)
- Platanus occidentalis* L. (Spis 1836 oraz Drzewa 1841)  
*orientalis* L. (Spis 1836 oraz Drzewa 1841; zapewne jednak Morska musiała mieć i platan klonolistny, być może pod nazwą platana wschodniego?)
- Populus ×canadensis* Moench (Spis 1836 oraz Drzewa 1841; najprawdopodobniej była to albo 'Marilandica', albo 'Serotina')  
*nigra* L. 'Italica' (Spis 1836 oraz Drzewa 1841)
- Potentilla fruticosa* L. (Spis 1836 oraz Drzewa 1841)
- Prunus avium* (L.) L. (Spis 1836)  
 'Plena' (Spis 1836 oraz Drzewa 1841)  
*cerasus* L. 'Rhexii' (Spis 1836 oraz Drzewa 1841; w Bukietach 1833 i w Spisie także forma „płacząca”)  
*dulcis* (Mill.) D.A.Webb (Bukiety 1833, Spis 1836, „migdały niepełne”; ale i „migdały karłowe pełne”; w bukiecie wśród roślin zdecydowanie niskich [sic!], zauważmy, że podówczas *Pr. triloba* Lindl. jeszcze w ogóle nie uprawiano, *Pr. tenella* Batsch – nie ma odmian pełnych, a takich odmian *P. dulcis* – nie znamy?)  
*glandulosa* Thunb. ex Murray („Amygdalus pumila plena”?; Spis 1836 oraz Drzewa 1841, „nakryć na zimę”)  
 'Sinensis' [?, „Amygdalus pumila”] (Spis 1836 oraz Drzewa 1841)  
*padus* L. (Spis 1836)  
*persica* (L.) Batsch (Bukiety 1833, Spis 1836)  
 'Duplex' (Spis 1836 oraz Drzewa 1841, „nakryć na zimę”)  
*spinosa* L. (Spis 1836)
- Ptelea trifoliata* L. (Spis 1836 oraz Drzewa 1841)
- Rhamnus alaternus* L. (Pom. 1838)  
 'Aureovariegatus' (Pom. 1838)
- Rhododendron* L. 'Altaclarensis' (Pom. 1838 i powtórnie w Rhod. 1841)  
*arboreum* Sm. (Pom. 1838)  
*catawbiense* Michx. [Grupa Catawbiense] (Pom. 1838 i powtórnie w Rhod. 1841)  
*dauricum* L. (Notatki, Pom. 1840 i Rhod. 1841, zawsze z odm. „Variegatum”)  
*luteum* Sweet (Pom. 1838, „1 żółta”, odnotowana powtórnie w Azaliach 1841)  
*maximum* L. (Pom. 1838 i powtórnie w Rhod. 1841)  
*mucronatum* (Blume) G.Don (Pom. 1838 i powtórnie w Azaliach 1841, jako „A. indica alba” i „Rh. rosmarinifolium”?)  
 'Plenum' („4 lila”, Pom. 1838 i powtórnie w Azaliach 1841, „A. purpurea ple[na] lila”)  
 ×*obtusum* (Lindl.) Planch. 'Amœnum' (Pom. 1838 i potem w Azaliach 1841, wśród 14 różnych azalii, „amœna czerwona”)  
*ponticum* L. (Pom. 1838 i powtórnie w Rhod. 1841)  
 'Variegatum' (Pom. 1841)  
 ×*pulchrum* Sweet („4 lil”, „4 czarne”; Pom. 1838, wprowadzone później przynajmniej raz jeszcze z Niedźwiedzia i „z Medyki w Lipcu R 840”, jako „Azalea indica phoenicia”, w Azaliach 1841 Morska odnotowała tę azalię jako „A. phœnicea lila” ('Phœniceum') i jako „pulchra czerwona”)  
*tomentosum* Harmaja (Pom. [sic!] – 1838)
- Rhus glabra* L. (Spis 1836 oraz Drzewa 1841; to ciekawe: dawne XIX-wieczne kolekcje z reguły zawierały ten gatunek, potem – jakby zapomniany)  
*radicans* L. (Spis 1836 oraz Drzewa 1841)  
*typhina* L. (Spis 1836 oraz Drzewa 1841)
- Ribes aureum* Pursh (Bukiety 1833, Spis 1836 oraz Drzewa 1841)
- Robinia hispida* L. (Spis 1836 oraz Drzewa 1841, „nakryć na zimę”)  
*pseudoacacia* L. (Bukiety 1833, Spis 1836 oraz Drzewa 1841)  
 'Umbraculifera' (Spis 1836 oraz Drzewa 1841, „nakryć na zimę” [sic!])  
*viscosa* Vent. (Bukiety 1833, Spis 1836 oraz Drzewa 1841)
- Rosa* L. 'Aimable de Storr' (Mały zbiór 1836; jako „Ninon de Lenclous”)  
 'Aimable Rouge' (Pom. 1838, jako „Rose d'Hortense”)  
 ×*alba* L. (Spis 1836; według Drzew 1841 r., gdzie Morska wszystkie 194 róże poleca okrywać na zimę – niektóre zdecydowanie na wyrost, można ewentualnie sądzić, że chodzi o *R. banksiæ* W.T.Aiton 'Alba Plena', co jednak dajemy jako zdecydowanie mniej prawdopodobne od *R. ×alba*; w Drzewach 1841 także jako „procera”. Zapewne tu także trzeba zaliczyć „Rosa carnea major” (1836?) i nierozwikłaną odmianę tego gatunku, z 1836 – z Małego zbioru: „Chaptal”)  
 'Belle Aurore' (Mały zbiór 1836 i Drzewa 1841, na cześć uczennicy Redouté – Aurory Poniatowskiej)  
 'Céleste' (Mały zbiór 1836: „caelestis”)  
 'Great Maiden Blush' (Mały zbiór 1836, jako „Cuisse de Nymphe”; być może tamże i jako „carnea rubra”,



oraz – Pom. 1838, jako „Belladonna”? i tamże, być może, jako „Carnea major”?; poza tym w Drzewach 1841 pod własną nazwą oraz, być może, jako „Gr[ande] Anglaise”?)

‘Incarната’ (Spis 1836, jako „R. carnea humilis”?; oraz w Drzewach 1841, jako „Carnea minor humilis” i, zapewne, jako „Carnea media”?)

‘Sophie de Bavière’ (Mały zbiór 1836)

‘Alphonse Maille’ (Mały zbiór 1836, pod nazwą „gallica hibrida Alphonse de Maille”)

*arvensis* Huds. ‘Ayrshirea’ (Mały zbiór 1836)

*banksiae* W.T.Aiton (Pom. 1838)

‘Lutea’ (Pom. 1838)

‘Belle Rosine’ (Mały zbiór 1836, jako „provin. sept. cerise”?)

‘Boursault’ (Pom. 1838)

‘Calypso’ (Mały zbiór 1836, jako „gallica de la Floride”)

„canadensis” (?; Bukiety 1833, Spis 1836, z czerwonym/różowym kwiatem, umiarkowanej wysokości)

*canina* L. (Mały zbiór 1836, jako „Rosa Kosińska”, ten „besserowski” takson to dowód kontaktów z Krzemieńcem; Szafer 1935)

×*centifolia* L. (Spis 1836 oraz Drzewa 1841, różne formy, wielu nie da się już utożsamić z różami/określeniami współczesnymi: „minor” – Spis 1836, nazwa autorstwa Dumont de Courset; „centifol. aculeata”, Spis i Mały zbiór 1836 oraz Drzewa 1841; „centifolia purpurea”, Spis 1836; „centifolia semiplena”, Spis 1836; to zapewne *R. ×alba* L. ‘Semiplena’?)

‘À Feuilles de Céleri’ (Spis i Mały zbiór 1836 oraz Drzewa 1841, jako „Rosa bipinnata” i „Carnea bipinnata Crispa”)

‘Blush’ (Mały zbiór 1836, jako „Blusch moosrose”)

‘Bullata’ (Mały zbiór 1836)

‘Duc de Choisel’ (Mały zbiór 1836)

‘Grande Centfeuille de Hollande’ (Drzewa 1841, jako „maximus”, choć tu nie można wykluczyć odmiany ‘Goliath’ lub *R. gallica* ‘Majeustueuse’; oraz jako „centifolia batavia”, ta ostatnia nazwa, to jeden z dwu w spisach śladów kontaktów ogrodniczych Morskiej z Wawrzyńcem Dzieduszyckim z Jabłonowa – przy tej nazwie mamy bowiem uwagę – „Jabło.”)

‘Muscosa’ (Mały zbiór 1836, z tej Grupy Morska wymienia m.in. „muscosa rosea pl”, „muscosa alba pl.” i „muscosa minor”; także w Drzewach 1841, jako „muscosa ros. pl.”)

‘Regina’ (Spis 1836 oraz Drzewa 1841, jako „Sultana”; także Mały zbiór 1836, tu jako „reginae”; w Drzewach 1841 zapewne także jako „centifolia regia”?)

‘Rosier des Dames’ (Spis 1836; ewentualnie, choć to mniej prawdopodobne – *R. centifolia* var. *parvifolia* (Ehrh.) Rehder, „R. Burgundica maj.”)

‘Unique’ (Mały zbiór 1836, tu także – „Rosa centifolia unica lactea multiplex”?; w Bukietach 1833 i Drzewach 1841, jako „unica carnea”)

‘Unique Carnée’ (Spis i Mały zbiór 1836, jako „R. unica carnea pl.”)

‘Unique Panachée’ (Mały zbiór 1836)

‘Variegata’ (Mały zbiór 1836, jako „unica variegata”)

‘Vilmorin’ (Mały zbiór 1836 i Drzewa 1841, jako „Transparente nouvelle”?)

*chinensis* Jacq. ‘Minima’ (?; Pom. 1838, „indica compacta”; tamże dwie odmiany – ‘Camellia’ i ‘Duchesse de Dino’?)

×*damascena* L. ‘Argentée’ (Drzewa 1841, jako „à bouquet”)

‘Autumn Damask’ (Mały zbiór 1836, w tym „menstrualis rosea pl.” i „menstrualis carnea pl.”)

‘Belle d’Auteuil’ (Mały zbiór 1836, jako „alba belle d’Aunay”?; wymowa obu nazw jest bowiem praktycznie identyczna, stąd zapewne pomyłka?)

‘Belle Couronnée’ (Pom. 1838, jako „abondome”, ale i omyłkowo wśród róż herbatnich jako „Cels”; zapewne ta sama odmiana jako ‘Belle incarnata’ w Drzewach 1841 i tamże jako „La Coquette”)

‘Belle Fabert’ (Mały zbiór 1836)

‘Blush Damask’ (Spis 1836 i Drzewa 1841)

‘Comtesse de Langeron’ (Mały zbiór 1836)

‘Delphine Gay’ (Mały zbiór 1836)

‘Fausse Unique’ (Drzewa 1841, jako „Damascena alba”)

‘Henriette’ (Mały zbiór 1836; jako „Rosa [damascena] belle Henriette”)

‘Marie Louise’ (Pom. 1838, omyłkowo umieszczona przez Morską wśród odmian *R. ×odorata*, róż herbatnich – patrz też ‘Belle Couronnée’?)

‘Palmyre’ (Mały zbiór 1836)

‘Quatre Saisons’ (Drzewa 1841, jako „monstrualis rosea”?; nie można wykluczyć jednak ‘Monstrueux’ lub *R. centifolia* ‘Bullata’?)

‘Quatre Saisons Blanc Mousseux’ (Drzewa 1841, jako „monstrualis alba”?)

‘Red Damask’ (Spis 1836, jako „R. damascena coccinea”?)

*fetida* Herrm. (Spis i Mały zbiór 1836, jako „Rosa Eglanteria lut. simplex” oraz Drzewa 1841, jako „eglanteria lutea”)

‘Bicolor’ (Spis 1836 i Drzewa 1841)

×*francofourtana* Münchh. (Mały zbiór 1836, z pierwszej części omyłkowej zbittki nazw – „turbinata lucid. pl.”; Drzewa 1841 – jako „Rosa inermis”?)

*gallica* L. (Mały zbiór 1836, jako „Rosa rubiginosa Czackiana”; to nazwa drobnego, „besserowskiego” gatunku (Szafer 1935), co kolejnym śladem kontaktów Morskiej z Krzemieńcem)

‘Achille’ (Mały zbiór 1836, jako „Louis XVI”; nierozznane pozostają z tegoż Małego zbioru inne *R. gallica* – „brill. Cunego”, „gallica glacée” i „nouvelle favorite”).

‘Adèle Heu’ (Mały zbiór 1836; ogromna część pełnokwiatowych *Rosa gallica* L. – czyli „Rosa provincialis” w pracy Morskiej, to odmiany zaginione nawet z nazwy i, co ciekawe, ta trudność w interpretacji dotyczy głównie tej grupy wymienionych przez Morską róż – „à feuilles d’ormes”, „belle victoire”, „Caroline jolie”, „Comtesse Münster”, „Duchesse d. Guiche”, „grande merveilleuse”, „La Rochefoucold” [sic!], „Liancourt”, „Lie de vin”, „Léonidas”, „non plus ultra”, „nouvelle de Proven.”, „Otello”, „Princesse Amélie”, „Princesse d. Butera”, „Princesse d. Salme”, „La renommé”, „Roesneria”, „provin. rubra aromat.”)

‘Beauté Surprenante’ (być może ta odmiana w Drzewach 1841, jako „Beauté Suprême”?)

‘Bouquet Charmante’ (Mały zbiór 1836)

‘Bourbon’ (Mały zbiór 1836; jako „pivoine” – ewentualnie ‘Great Royal’, ale tę Morska wymienia odrębnie)

‘Busard Triomphant’ (Mały zbiór 1836 i Drzewa 1841, jako „bizarre triomphante”)

‘Couronnée’ (Drzewa 1841, jako „Pourpre couronnée”?)

‘Cramoisi’ (Drzewa 1841)

‘Duchesse de Montebello’ (Mały zbiór 1836)

‘Feu Amoureux’ (Mały zbiór 1836, jako „feu d’amour”)

‘Francfort Agathé’ (Spis 1836 oraz Drzewa 1841, do tej grupy róż Morska zaliczała w tym samym fragmencie Notatek nieznaną nam – „Pyramide”, „Singulière” i „Favorite”, *vide* – ‘Royale’)

‘Général Foy’ (Mały zbiór 1836; ewent. odmiana *Rosa* ×*damascena* L. tejże nazwy!)

‘Great Royal’ (Mały zbiór 1836; jako „grandeur royal”, *vide* – ‘Bourbon’; Drzewa 1841, jako „Gallica regalis”)

‘Grosse Mohnkopfs Rose’ (Mały zbiór 1836; jako „gallica papaverina rubra”?) także w Drzewach 1841, jako „La grandeur royale”)

‘Henri Quatre’ (Mały zbiór 1836)

‘Holosericea’ (Drzewa 1841)

‘Incomparable’ (Mały zbiór 1836)

‘Junon’ (Mały zbiór 1836, jako „belle Junon”, oraz Drzewa 1841, jako „damascena Bel Juno” i „de Juno”)

‘Léa’ (Mały zbiór 1836, jako „provincialis Lee”)

‘L’Évêque’ (Mały zbiór 1836, jako „Bischope”)

‘Louis XVIII’ (Mały zbiór 1836)

‘Majeustueuse’ (Mały zbiór 1836 i Drzewa 1841, jako „boule d’Hortense” i jako „La Majestaise”)

‘Marmorea’ (Mały zbiór 1836, jako „Rosa [centifolia] unica marmorea” (?), oraz Drzewa 1841, jako „Gallica marmorea”)

‘Miaulis’ (Mały zbiór 1836)

‘Officinalis’ (Mały zbiór 1836, jako „provincialis medicaulis”)

‘Porcelaine à Bords Blancs’ (Mały zbiór 1836)

‘Pourpre Charmante’ (Drzewa 1841, pod własną nazwą i jako „Gr[ande] Pompadour”, być może też jako „La Charmante”?)

‘Pourpre de Tyr’ (Mały zbiór 1836 oraz Drzewa 1841)

‘Princesse de Galles’ (Mały zbiór 1836)

‘Regina Dicta’ (Drzewa 1841, jako „Imperiale” i być może jako „cramoisi Imperial”?)

‘Rosa Mundi’ (Drzewa 1841, jako „Gallica versicolor”)

‘Rosier d’Amour’ (Spis 1836, jako „rosa nana”)

‘Roxelane’ (Mały zbiór 1836)

‘Royale’ (Mały zbiór 1836, nie jest jasne czy tak należy rozumieć nazwę „gallica du Roi”?) Drzewa 1841, tu zapis już jednoznacznie wskazuje na tę właśnie odmianę, bo notatka Morskiej brzmi – „Agathe royale”)

‘Velours Pourpre’ (Drzewa 1841, pod własną nazwą oraz jako „cramoisi incomparable”, „Cramoisi sans pareille” i „Pourpre sans pareille”)

*hemisphaerica* Herrm. (Mały zbiór 1836 oraz Drzewa 1841, jako „sulphurea pl.”)

‘Józef Dzieduszycki’ (Drzewa 1841, jedna z dwu takich odmian, efekt, zapewne, wieloletnich prób siewu niezliczonych róż; ryc. 5)

‘La Capricieuse’ (Pom. 1838)

‘Laurenti Dzieduszycki’ (Drzewa 1841; Morska prowadziła obfitą korespondencję z Wawrzyńcem Dzieduszyckim z Jabłonowa, przechowywaną obecnie we Lwowie)

*majalis* Herrm. ‘Fœcundissima’ (Spis 1836 oraz Drzewa 1841)

*montana* Chaix (Spis 1836, niejasne, bo „z białym kwiatem”?)

95	Rosa. Centaefolia	142	L'Importante	15
	aculeata	143	L'Imponante	
96	— — — purpurea	144	La grandeur royale	
97	— — — raposo	145	Belle actrice	
98	— — — regia	146	Coronne des rois	
99	— — — batavica. Tabla:	147	Favorite des Dames	
100	— — — Albida	148	St. Anglaise	
101	— — — Media	149	Lauréole Driedus	
102	— — — Sublana	150	Bézo Driedus	
103	Damascona alba	151	Ironmis	
104	— — — coccinea	152	Imponiale	
105	— — — Anglica alba	153	Gr. Pompadour	
106	— — — rosea	154	Rusidunica	
107	Cornea media	155	mon bijou	
108	bipinnata Criopa	156	millifolia coccinea	
109	Cramoisi sans porcelle	157	— — — cornea	
110	Damascona del Faber	158	— — — pallida	
111	Gallica versicolor	159	Majalis	
112	— — — cinerea	160	Menstrualis alba	
113	— — — holosericea	162	— — — rosea	
114	— — — minima	163	Miladiade	
115	— — — Regalis	164	Multiplex	
116	— — — Imperial: incornata	165	muscosa ros. plav	
117	— — — marmorea	166	merveilleuse nouvelle	
118	Floria mundi pourpre	167	Maximus fusca	
119	— — — rosea	168	Majdon Blusch	
120	— — — grand meidon blusch	169	Maximus	
121	— — — Grande Françoise	170	Fonptine	
122	Cramoisi nouvelle	171	Nona	
123	Eglantonia lactea	172	pour. pre triomphe	
124	— — — de Jumo	173	— — — favorite	
125	— — — La plus belle	174	— — — comarce	
126	— — — La Coquette	175	— — — sans porcelle	
127	— — — la parfaite	176	— — — chermonte	
128	— — — la mignonne	177	— — — sans defect	
129	— — — la majestueuse	178	— — — de Jhr	
130	— — — la Chermonte	179	— — — des Valois	
131	— — — la plus rouge	180	— — — Cramoisi	
132	— — — la Sublime	181	Rivoine	
133	— — — la Reine des roses	182	marochda admirable	
134	— — — la delicieuse	183	pyramide	
135	— — — la superbe bruna	184	— — — proora	
136	— — — la victorieuse	185	— — — principal: cor. ple.	
137	— — — la gr. belle pourpre	186	— — — gratifera	
138	— — — la parfaite	187	— — — pyramide pourpre	
139	— — — la predominante	188	— — — nouvelle provence	
140	— — — la ombre pourpre	189	— — — petit gratifera	
141	— — — lucida plena	190	— — — Reine de Navarre	

Ryc. 5. Karta z Roku 1838 Ogródowych notatek M. Morskiej (1838–1841). W zbiorach Ossolineum we Wrocławiu, rękopis sygn. 9839/I.  
 Fig. 5. A sheet from M. Morska's garden notes (1838–1841). From the collection of the Ossolineum in Wrocław, manuscript signature 9839/I.





Ryc. 6. *Spiraea salicifolia* i *Spiraea alba* (lub nawet *S. ×rosalba*?) w Bukiecie VI (od 15 do 30 lipca) (Morska 1836).  
W zbiorach Centralnej Biblioteki Rolniczej, sygn. NZB-DD 48628.

Fig. 6. *Spiraea salicifolia* and *Spiraea alba* (or even *S. ×rosalba*?) in Bouquet VI (from 15-20 July) (Morska 1836).  
From the collection of the Central Agricultural Library, signature NZB-DD 48628.

×*noisettiana* Thory ‘Lamarque’ (Pom. 1838, Morska podaje jeszcze cztery nieznane nam odmiany: ‘C[omte] Orłow.’, ‘C[omte] Frasnal’, ‘Comtesse Helene Fastatin’ i ‘Scandens’)

×*odorata* (Andrews) Sweet ‘Diana de Bollwiller’ (Pom. 1838)

‘Lilacina’ (Pom. 1838, zapomniana róża herbatnia, wymieniana jednak na przykład przez Wodzickiego)

‘Triomphe de Bollwiller’ (Pom 1838)

‘Pasmire’ (Mały zbiór 1836; nazwa zupełnie niejasna?)

*pendulina* L. (Bukiety 1833, Spis 1836 oraz Drzewa 1841, jako „alpina” i „cinamomea”)

f. *pyrenaica* (Gouan) R.Keller (Spis 1836)

‘Sommesson’ (Mały zbiór 1836, jako „Agathe la petite”)

*sempervirens* L. (Pom. 1838, jako „semperflorens”, z odmianą jednak należącą do *R. sempervirens* – „Adelaïde d’Orléans”? nie można jednak wykluczyć tu *R. chinensis* Jacq. ‘Semperflorens’?)

‘Adelaïde d’Orléans’ (Pom. 1838)

*setigera* Michx. ‘Ranunculiflora’ (Drzewa 1841, jako „ranoncule” i „ranoncule parfaite”?)

*spinosissima* L. ‘Estelle’ (Mały zbiór 1836, jako „Rosa estella”; w tym samym miejscu Morska wymienia jeszcze trzy odmiany o niejasnych już nazwach: „pimpinellifol. crn. pl.”, „pimpinellifol. alb. pl.” i „Reine de pimper.”, a w Drzewach 1841 daje „pimpinellifolia cor. pl.”)

‘Nana’ (Spis 1836)

*villosa* L. ‘Duplex’ (Spis 1836)

*virginiana* Mill. (Mały zbiór 1836, jako „Rosa lucida” – zapewne róża wirginijska, ale nazwa użyta przez Morską jest jednak homonimem)

‘Plena’ (Mały zbiór 1836; z drugiej połowy zbitki nazw – „turbinata/lucida plena”; w Drzewach 1841, jako „lucida plena”)

- Rosmarinus officinalis* L. (Pom. 1838)
- Rubus odoratus* L. (Spis 1836 oraz Drzewa 1841)  
*rosifolius* Sm. (Pom. 1838)
- Salix babylonica* L. ‘Babylon’ (Spis 1836 oraz Drzewa 1841; jako wierzba babilońska ale i osobno – „Sta Helena”, może więc już *S. ×sepulcralis* Simonk. ‘Chrysocoma’?)
- Sambucus nigra* L. ‘Laciniata’ (Bukiety 1833, Spis 1836 oraz Drzewa 1841)  
*racemosa* L. (Bukiety 1833, Spis 1836 oraz Drzewa 1841)
- Solanum dulcamara* L. (Klób 1805)
- Sorbaria sorbifolia* (L.) A. Braun (Spis 1836 oraz Drzewa 1841)
- Sorbus aucuparia* L. (Bukiety 1833, Spis 1836 oraz Drzewa 1841)
- Spartium junceum* L. (Pom. 1838)
- Spiraea alba* Du Roi (Bukiety 1833, Spis 1836 oraz Drzewa 1841; jako „*S. salicifolia* fl. albo”, a więc być może już – *S. ×rosalba* Dippel? W bukiecie VI – Bukiety 1833 (ryc. 6), widzimy dwie różowe bawoliny, w centrum – o kwiatostanach gęstych, a w górze, po prawej – o kwiatostanie luźnym; ta w centrum, to *S. salicifolia*, a ta z prawej, to albo „upiększona” podkolorowaniem *S. alba*, albo też – pierwsze znane przedstawienie *S. ×rosalba*?)  
*crenata* L. (Spis 1836 oraz Drzewa 1841)  
*hypericifolia* L. (Bukiety 1833, Spis 1836 oraz Drzewa 1841)  
*salicifolia* L. (Bukiety 1833, Spis 1836 oraz Drzewa 1841; jako „fl. roseo” i „z różowym kwiatem”)
- Staphylea pinnata* L. (Bukiety 1833, Spis 1836 oraz Drzewa 1841)
- Syringa ×laciniata* Mill. (Spis 1836 oraz Drzewa 1841; Morska zgromadziła pełen asortyment Grupy Persica!)  
*×persica* L. (Spis 1836 oraz Drzewa 1841; jako „persicifolia purp.”?)  
‘Alba’ (Spis 1836 oraz Drzewa 1841)  
‘Chinensis’ (Bukiety 1833, Spis 1836 oraz Drzewa 1841)  
‘Saugeana’ (Spis 1836 oraz Drzewa 1841; jako „persicifolia purp.”, „z purpurowym kwiatem”?)  
*vulgaris* L. (Bukiety 1833)  
f. *alba* (Weston) Voss (Spis 1836 oraz Drzewa 1841)  
f. *cerulea* (Weston) Schelle (Spis 1836 oraz Drzewa 1841)
- f. *purpurea* (Weston) hort. ex Schelle (Spis 1836 oraz Drzewa 1841)
- Tilia cordata* Mill. (Spis 1836 oraz Drzewa 1841)
- Ulmus minor* Mill. emend. Richens (Drzewa 1841)  
*procera* Salisb. ‘Argenteovariegata’ (Spis 1836 oraz Drzewa 1841; jako „campestris fol. varieg.”; ale dla wiązu polnego taką odmianę opisano dopiero w 60-tych latach XIX w.)
- Viburnum lantana* L. (Spis 1836 oraz Drzewa 1841)  
*odoratissimum* Ker-Gawl. (Pom. 1838)  
*opulus* L. ‘Roseum’ (Bukiety 1833, Spis 1836 oraz Drzewa 1841)  
*tinus* L. (Pom. 1838)
- Vinca major* L. (Klób 1805; Spis 1836 oraz Drzewa 1841)  
‘Variegata’ (Spis 1836 oraz Drzewa 1841; niejasne czy chodzi o taką odmianę pierwszego czy drugiego gatunku?)  
*minor* L. (Spis 1836 oraz Drzewa 1841)
- Yucca gloriosa* L. (Pom. 1838)
- Zanthoxylum americanum* Mill. (Spis 1836 oraz Drzewa 1841; to dziwne, ale w wielu kolekcjach polskich ta rzadka obecnie u nas roślina była często uprawiana właśnie w I połowie XIX w.!)

## Literatura

- CZARTORYSKA I. 1805. Myśli różne o sposobie zakładania ogrodów. W. B. Korn, Wrocław.
- DICKERSON B.C. 1999. The Old Rose Adventurer. The Once-Blooming Old European Roses, and More. Timber Press, Portland.
- DOLATOWSKI J. 1992. Arboretum Stanisława Wodzickiego w Niedźwiedziu na tle innych kolekcji dendrologicznych w Polsce na początku XIX wieku. Rkps, Biblioteka Instytutu Dendrologii PAN, Kórnik.
- DZIEDUSZYCKI W. 2002. Dzieje i opis pałacu zabytkowego w Zarzeczcu, w powiecie jarosławskim położonego, dokonane na podstawie odczytu wygłoszonego na posiedzeniu Towarzystwa Miłośników Jarosławia w jesieni 1945 r. przez Włodzimierza hr. Dzieduszyckiego. W: Zarzeczce Magdaleny z Dzieduszyckich Morskiej. Dzieje i opis pałacu zabytkowego w Zarzeczcu, w powiecie jarosławskim położonego, dokonane na podstawie odczytu wygłoszonego na posiedzeniu Towarzystwa Miłośników Jarosławia w jesieni 1945 r. przez Włodzimierza hr. Dzieduszyckiego. Sarkady A. (red.). Muzeum Narodowe Ziemi Przemyskiej, Muzeum w Jarosławiu – Kamienica Orsettich, Przemysł, ss. 14–53.

- DZIOBA I. 2006. Od szkicowników do Zbioru rysunków... W stronę zarzeckiej posiadłości Magdaleny Morskiej. *Biuletyn Historii Sztuki* 58(3–4): 385–413.
- GĘBAROWICZ M. 1928. Wizerunki znakomitych ludzi w Polsce wydane staraniem Xawerego Preka. Lwów.
- GROCHALA A. 1991. Magdalena Morska. W: *Artystki polskie. Katalog wystawy Muzeum Narodowe w Warszawie*. Morawińska A. (red.). Warszawa, ss. 250–251.
- HOFFMAN M.H.A. 2005. List of Names of Woody Plants, 7<sup>th</sup> fully rev. edition. Applied Plant Research, Boskoop.
- JAROSZEWSKI T. 1982. O Zarzeczcu po upływie ćwierćwiecza. W: *Architektura rezydencjonalna historycznej Małopolski. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki* (Hrankowska T. red.), Łańcut czerwiec 1975, ss. 109–162.
- KOPANIA I. 2008. Pałac w Zarzeczcu w świetle nowych badań. *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki* 3: 43–50.
- M[ORSKA] M. 1836. Zbiór rysunków wyobrażających celniejsze budynki. Wsi Zarzeczca w Galicyi w obwodzie Przemyskim leżącój, częścią z natury zdjętych, lub uprojektowanych, z opisem budownictwa wiejskiego w sposobie holenderskim i angielskim i ogólnemi myślami o przyozdobieniu siedlisk wiejskich. Wdowa po Antonim Straussie, Wiedeń.
- MORSKA M. [1819–1845]. Notatki Magdaleny z Dzieduszyckich hr. Morskiej. Rkps (sygn. 9838/I, zbiory Biblioteki Poturzyckiej). Ossolineum, Wrocław.
- MORSKA M. 1838–1841. Roku 1838 Ogrodowe. Notatki. Hr. Magdaleny z Dzieduszyckich Morskiej [w katalogu Ossolineum jako: Spis roślin i notatki dotyczące ogrodu w Zarzeczcu z 1839 r.]. Rkps (sygn. 9839/I, zbiory Biblioteki Poturzyckiej). Ossolineum, Wrocław.
- MOTYKA J. 2009. Uprawa morwy i hodowla jedwabników w I poł. XIX w. jako próba wskrzeszenia tradycji jedwabnictwa w Przeworsku i okolicach. *Rocznik Przemyski* 45(5): 105–116.
- OLBROMSKA U. 2002. [bez tytułu]. W: *Zarzeczce Magdaleny z Dzieduszyckich Morskiej. Dzieje i opis pałacu zabytkowego w Zarzeczcu, w powiecie jarosławskim położonego, dokonane na podstawie odczytu wygłoszonego na posiedzeniu Towarzystwa Miłośników Jarosławia w jesieni 1945 r. przez Włodzimierza hr. Dzieduszyckiego*. Sarkady A. (red.). Muzeum Narodowe Ziemi Przemyskiej, Muzeum w Jarosławiu – Kamienica Orsettich, Przemysł, ss. 8–11.
- PIÓRECKI J. 1989. Zabytkowe ogrody i parki województwa przemyskiego. KAW, Rzeszów.
- PREK F.K. 1959. Czasy i ludzie. (przygotował do druku etc. Barycz H.). Ossolineum, Wrocław.
- REHDER A. 1949. Bibliography of Cultivated Trees and Shrubs hardy in the cooler temperate regions of the Northern Hemisphere. The Arnold Arboretum of Harvard University, Jamaica Plain, Mass.
- SOŁTYSÓWNA A. 2004. Rezydencja Magdaleny Morskiej w Zarzeczcu. *Spotkania z Zabytkami* 1: 20–21.
- STORK A.L. 2002. De l’Eglantine à la Rose. Conservatoire et Jardin botaniques, Genève.
- SULIMIERSKI F., CHLEBOWSKI B., KRZYWICKI J., WALEWSKI W. (red.) 1895. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, 14(162). Wiek, Warszawa.
- SZAFER W. 1935. Rodzaj: Rosa L., Róża (Flora Polska, 5). Polska Akademia Umiejętności, Kraków.
- ZAWADZKI W. 1864. Zarzeczce. *Tygodnik Ilustrowany* 10(265): 392–393.
- ZARZYCKA J. 1998. M.[agdalena] M.[orska], Zbiór rysunków wyobrażających celniejsze budynki. Wsi Zarzeczca w Galicyi w obwodzie Przemyskim leżącój, częścią z natury zdjętych, lub uprojektowanych, z opisem budownictwa wiejskiego w sposobie holenderskim i angielskim i ogólnemi myślami o przyozdobieniu siedlisk wiejskich. Opis do karty katalogowej 262 (il. 65). W: *Ogród. Forma. Symbol. Marzenie. Katalog wystawy Zamek Królewski w Warszawie*. Szafrńska M. (red.). Warszawa, ss. 395.